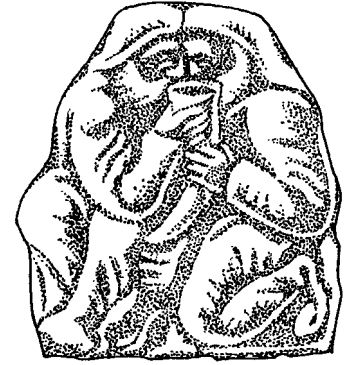

М.А. Филипчук, Г.В. Соловій. До питання про ритуальні інгумаційні поховання жертвовного поясу святилища Пліснеського городища (за матеріалами досліджень 2009 року)

Вісник Інституту археології. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — Вип. 6. — С. 62—95.

У системі археологічної науки особливо важливу роль відіграє співпраця міждисциплінарного характеру з науковцями межових напрямків, що дозволяє максимально точно досліджувати виявлені матеріали та запобігати спрощеному трактуванню отриманих результатів. Однією з найважливіших і найближчих до археології дисциплін є антропология. Результати вивчення антропологічних матеріалів та будь-яке трактування супровідних знахідок, виявлених у поховальних комплексах різного роду, вважаються науково достовірними лише за умови, що вони отримані в співпраці з фахівцями-антропологами. Таку співпрацю бажано встановлювати ще на етапі відбору кісткового матеріалу, що дозволить запобігати помилкам не лише при описі на початкових етапах камеральних робіт, а й під час інтерпретації антропологічних матеріалів на «експлікативному рівні».

Останніми роками антропология та біоархеология в Україні набуває все більшого розвитку, укріплюється теоретична база, розвиваються нові напрямки, палеоантропологи тісно співпрацюють із зарубіжними колегами. На цьому тлі викликають значне обурення випадки аматорського «дослідження» археологами антропологічного матеріалу. Особливо прикро, коли досвідчені фахівці-археологи вдаються до самостійного аналізу й інтерпретації антропологічних матеріалів, а це в результаті призводить до появи хибних історичних реконструкцій і створення фантастичних теорій на їхній основі.

Одним із прикладів такого непрофесійного ставлення до вивчення людських решток є стаття М.А. Филипчука й Г.В. Соловій «До питання про ритуальні інгумаційні похован-

ня жертвовного поясу святилища Пліснеського городища (за матеріалами досліджень 2009 року)», надрукована у «Віснику Інституту археології» ЛНУ ім. І. Франка.

У зазначеній публікації дослідники розглядають т. зв. «ритуальні фрагментовані тілопокладення» Пліснеського археологічного комплексу, які авторами статті трактуються, як «структурний елемент язичницького святилища (жертвовного поясу)». Культовий центр датується фіналом празької та райковецької культури в Прикарпатті (Филипчук, Соловій 2011, с. 69). На підтвердження основної тези статті автори-археологи вдаються до «попереднього аналізу кісткових решток».

Однак «попередній аналіз» мав би передбачати фаховий опис та подальшу типологізацію біологічного матеріалу, що є підставою для визначення характеру пам'ятки. Першим загальноприйнятим етапом дослідження подібних «скупчень кісток» є виділення окремих індивідів і підрахунок їхньої мінімальної кількості. Натомість у зазначеній роботі автори суб'єктивно виділяють окремі «поховання» (загалом 9 од.) у товщі культурного шару серед суцільного скупчення кісток, каміння й деревини (Филипчук, Соловій 2011, с. 63—64, 67, рис. 4), хоча визначити окремі поховальні комплекси в таких випадках надзвичайно складно, навіть для фахівців-антропологів. Хотілося б звернути увагу на те, що згідно з антропологічною класифікацією подібні пам'ятки відносять до типу костисщ, які у більшості випадків виявляються вторинними похованнями. Без пояснення залишаються методичні аспекти визначення авторами статі окремих поховань у загальному скупченні та підрахунку кількості індивідів у кожному похованні.

Відсутність базових знань анатомії скелету неймовірно ускладнила дослідникам визна-

чення приналежності та класифікацію кісток і їхніх фрагментів. Зокрема фрагмент тазової кістки із сідничною вирізкою помилково ідентифікується авторами як фрагмент стегнової кістки (с. 64, рис. 5); дистальний епіфіз стегнової кістки — як проксимальний епіфіз гомілкової кістки (с. 65, рис. 10); поперековий хребець — як грудний (с. 66, рис. 13), а для «поховання 8» вказано два фрагменти стегнових кісток замість чотирьох (с. 66, рис. 12).

Автори стикаються і з термінологічними проблемами. Зокрема вживання таких формулювань як «залишки ритуальних поховань» (с. 63), «фрагментовані інгумації/тілопокладення» (с. 64—65, 68—69), «фрагментовані інгумаційні рештки людських особин» (с. 63), «типові кремації» (с. 63), «доросла і мала особина» (с. 66), «трубчаста кістка (кінцівка)» і «верхні частини черепа» (с. 64—65), «фрагмент перепаленого суглоба із поздовжньою різаною ранною» (с. 67) не є правильним. Вочевидь, у перших трьох випадках ішлося про фрагменти кісток людських скелетів. Далі виникає питання, до якого саме типу належать виділені авторами «типові кремації». На нашу думку, кістки з даного комплексу попередньо варто було б визначити, як обпалені або зі слідами дії вогню. Адже кремація — це цілеспрямований обрядовий процес, на наявність якого повинні вказувати хоча б зміни морфології кісток (колір, характер поверхні, специфічні деформації тощо). Однак зміна кольору та деформації кісток можуть бути і результатом тафономічних процесів, зокрема перебуванням кісток на відкритій поверхні, у межах пізніших об'єктів (вогнищ) чи шару деревного вугілля, яке виявлене в значній кількості на об'єкті, тощо. Нерозуміння фізичних процесів, що відбуваються з тілом під час кремації, а також недооцінка дії природних факторів у постпоховальному середовищі, обумовили й дивну інтерпретацію авторами статті наявності на перепалених кістках «якогось накипу», як наслідку «високотемпературного нагрівання та прилипання одягу до тіла» (с. 65).

Повертаючись до проблем диференціації і класифікації кісток, слід відзначити присутність кісток тварин у скупченні, які не були відмічені дослідниками. Так палеозоолог О.В. Маркова, незважаючи на дуже низьку якість усіх опублікованих фото та непрофесійну їхню обробку (обрізання країв кісток у графічному редакторі), помітила фрагмент лопатки тварини на рис. 5.

Найбільше зауважень викликає аналіз т. зв. «механічних пошкоджень». Це поняття в ан-

тропології, зазвичай, уживається для означення посмертних змін, які виникають у результаті дії на кістку антропогенних та/або природних факторів у постпоховальному середовищі. Автори ж статті інтерпретують «механічні пошкодження» як завдані травми в близький до смерті час (тобто перимортальні). У кількох випадках до таких «змін» віднесені цілком нормальні морфологічні утворення. Зокрема звичайний лускоподібний шов (між загостреним латеральним краєм тім'яної кістки та лускою скроневої кістки) трактується як «механічні пошкодження» черепа у вигляді «хвилеподібних смуг заглиблень», нанесених «гострим ножеподібним предметом» (с. 64, рис. 14; 15), і відноситься авторами до «спільних рис жертвоприношення» (!) (с. 65). Як «слід рубання на одній із трубчастих кісток» (с. 66, рис. 18) описується нормальна морфологічна варіація кріплення двоголового м'язу до шорсткої лінії стегна. Метафізарний дистальний край діафізу трубчастої кістки молодого індивіда, в якого ще не приросли епіфізи (що є віковою нормою), прийнято авторами за «сліди відрізання кістки від суглоба» (!) (с. 66, рис. 19, 3). Незрозумілим залишається також і те, на підставі яких ознак «механічні uszkodження» було віднесено до класу «ріжучих» (припустимо, що автори мали на увазі різані травми) (с. 67). Дійсно, рубані й різані травми можна ідентифікувати, у першу чергу, за їхньою формою та морфологією поверхні країв зрізу, що залежать від способу завдання травми. Але ж «ушкодження незрозумілих обрисів» (с. 66) не можна безпідставно відносити до класу «ріжучих». Так само некоректним є формулювання «фрагмент перепаленого суглоба із поздовжньою різаною ранною» (с. 67), адже на кістках, які піддавалися дії вогню, дуже важко ідентифікувати перимортальні ушкодження через появу тріщин та інших термоіндукованих порушень цілісності морфологічної структури кістки. Аналогічним чином у статті трактуються і посмертні злами кісток, що були піддані дії вогню (с. 66—67, рис. 16, 1; 19).

Отже, базуючись на хибно інтерпретованих вихідних даних, автори роблять висновки, що «значна кількість кісток зазнала механічних пошкоджень гострими ріжучими та рубаючими масивними предметами» (с. 68).

Без фахової консультації автори публікації констатують, що «вже після вбивства жертви, рештки її черепної коробки були піддані дії вогню» (с. 64). Важко уявити, в який саме термін та спосіб могли відбуватися подібні ри-

туальні дії з тілом померлого, адже до одного року після здійснення поховання зберігаються м'які тканини тіла, а до п'яти років кістки скріплені сухожиллями, в т. ч. на черепі зберігається сухожильний шолом.

Не зосереджуючись на таких невдалих неологізмах авторів, як «жертвоприношення інгумацій» чи «слов'янські особини» (с. 69), ми повинні акцентувати увагу на висновках, які роблять М.А. Филипчук і Г.В. Соловій на підставі подібного «попереднього аналізу». Автори статті висловлюють припущення щодо здійснення на «жертвовному поясі» певних ритуальних дій, результатом яких є «порушені поховання або навмисне розкидані внаслідок певного культу людські кістяки» (але ж на початку статті мова йшла про відокремлені «поховання»), а також щодо «сімейного складу» навімання виділених дослідниками «ритуальних захоронень». Як не дивно, але «обов'язковим елементом кожного культового поховання були більші чи менші фрагменти черепа. Вони часто супроводжувалися іншими частинами людського тіла (хребців, ребер, тазу та кінцівок)». Автори стверджують, що відсутні кістки або «залишки людей» у виділених похованнях «служували матеріалом для спалення під час здійснення певних обрядів» (с. 69).

Відсутність у дослідників базових анатомічних знань, їхня необізнаність з антропологічними методиками, недостатнє розуміння специфіки матеріалу, відсутність чіткої стратифікації матеріалів (*in situ*) в об'єкті (навіть при використанні мікростратиграфічних методів фіксації) та суб'єктивне трактування результатів змушують ставити під сумнів адекватність історичних реконструкцій М.А. Филипчука та Г.В. Соловій, зокрема щодо культового жертвовного статусу Пліснеського комплексу.

Зважаючи на унікальність пам'ятки, дуже прикро, що згаданий «попередній» антропологічний аналіз матеріалів був проведений нефакхово. Це призвело до недостовірності висновків. Більше того, на основі цих висновків уже будуються теорії еволюції поховально-го обряду в слов'ян (зокрема в 2014 р. опублікована більш розширена стаття М.А. Филипчука та Г.В. Соловій «Поховальні пам'ятки слов'янського часу Пліснеського археологічного комплексу» // *Studia mythologica slavica*. — 2014. — XVII. — Р. 37—56; пишуться нові дослідження та дисертації).

Щоб не бути остаточно втраченими для науки, ці матеріали, на нашу думку, потребують повторного, проведеного фахівцями, аналізу та інтерпретації.

Мусимо зазначити, що в Україні подібні «дослідження» антропологічних матеріалів та публікація їхніх результатів не обмежуються рецензованою роботою. Зокрема, прикладом такого непрофесійного вивчення черепів із скіфських поховань є стаття В.Л. Бондаренка, Ю.В. Буйнова та Д.С. Гречка (Бондаренко, Буйнов, Гречко 2008, с. 274—285). Унаслідок порушення методики краніологічних вимірів, дослідниками отримані «нелюдські» параметри та пропорції (наприклад, верхня висота обличчя, верхньолицевий індекс), які значно перевищують світовий максимум. Очевидно, що виділення морфологічних типів скіфів на основі цих вимірювань та етноісторичні висновки авторів потребують серйозної верифікації.

У подальшому хотілося б застерегти шановних колег-археологів від продовження практики міждисциплінарного аматорства, яка може призвести до фальсифікації історичних фактів.

Бондаренко В.Л., Буйнов Ю.В., Гречко Д.С. Антропологические материалы из курганов скифского периода у с. Черемушное на Харьковщине // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. — Харків, 2008. — № 762. — Сер. «Історія». — Вип. 39. — С. 274—285.

Надійшла 26.11.2015

О.Д. КОЗАК

*Думку автора поділяють
співробітники відділу біоархеології
Інституту археології НАН України.*